

Stane Granda*

Žensko perilo kot vzpodbuda za nastanek novomeške tekstilne industrije**

IZVLEČEK

Labod, tovarna tekstilne konfekcije v Novem mestu, je bila med vodilnimi v Jugoslaviji. Pokopali in praktično uničili sta jo evropska kriza panoge in družbena tranzicija v Sloveniji po letu 1991. Njen začetnik je bil skupaj z Joškom Povhom krošnar Ivan Medic. Izrabil je potrebo po ženskem perilu po prvi svetovni vojni in si s pomočjo založniškega sistema, ki je ostal trajna značilnost njegovega poslovanja, ustvaril toliko kapitala, da je s krediti zgradil prvo tekstilno tovarno na Dolenjskem. Kasneje je obrat specializiral v izdelavo moških srajc. Tik pred drugo svetovno vojno je postavil še tekstilno tovarno, ki je bila po njej preimenovana v Novoteks.

Dejavnost in poslovanje Ivana Medica sta primer izjemne poslovne uspešnosti kmečkega sina, ki se je na podlagi ženskega povpraševanja po spodnjem perilu od primitivnega krošnarja in založnika povzpел do nadregionalnega vodilnega podjetnika svoje dobe.

Ključne besede: Ivan Medic, Dolenjska, tekstilna industrija

* Dr., redni profesor, znanstveni svetnik v pokoju, stane.granda@zrc-sazu.si

** Andrej Studen je kot večina članov znamenite »celjske skupine zgodovinarjev« zelo zaznamoval stroko. Z raziskovanjem vsakodnevnega življenja, ki mu je dal pri nas izjemno dobre temelje Josip Mal, ji je znova dal neko živahnost, ki smo jo ob prevladi politične in gospodarske zgodovine zelo pogrešali, predvsem pa jo je ponovno približal širšemu ljudskemu zanimanju. Z razliko od nekaterih, ki so ga kot takrat modno in aktualno smer v stroki hoteli posnemati, se je pri obravnavah včasih kočljive problematike vedno znal izogniti senzacionalizmu in ceneni vulgarnosti. Ob razgovorih o njegovem delu sem ga večkrat prosil, da bi se lotil vprašanja nošnje spodnjega perila pri naših prednicah. Žal to ni bilo na seznamu njegovih prioritet.

ABSTRACT

LINGERIE AS A STIMULUS FOR THE DEVELOPMENT OF THE NOVO MESTO TEXTILE INDUSTRY

Labod, in the city of Novo mesto, was one of the leading textile factories in Yugoslavia. It was severely impaired and practically destroyed by the European textile industry crisis and the Slovenian social transition after 1991. It was established by the peddler Ivan Medic and tailor Joško Povh. Medic took advantage of the demand for women's underwear after World War I. Using a supply system that remained a permanent characteristic of his business operations, he raised enough capital and loans to build the first textile factory in the Dolenjska region. Later, his company specialised in the production of men's shirts. Shortly before World War II, he established another textile factory, which was later renamed Novoteks.

Ivan Medic's activities and business operations represent an example of the remarkable success of a man from the countryside who, thanks to the considerable lingerie demand, rose from a mere peddler and raw materials supplier to become a leading trans-regional entrepreneur of his time.

Keywords: Ivan Medic, Dolenjska region, the textile industry

Oblačilna kultura je pri nas predvsem domena etnologov¹ in umetnostnih zgodovinarjev.² Zgodovinarji so se z njo začeli bolj sistematično ukvarjati razmeroma pozno³ in na bolj ali manj specifičnih področjih. Eno izmed področij, ki jih je mogoče preučevati, je področje oblačilne kulture, ki se je odražala v najširših ljudskih množicah. O tem nam veliko odkrijejo pogodbe ali dogovori med kmečkimi gospodarji in deklami ter hlapci. V njih najdemo na primer podatke o plačilu v obutvi, nogavicah, hlačah, gornjih delih obleke, pokrivalih, predpasnikih in rutah, ne pa tudi o plačilu v spodnjem perilu. Kot da ga ni bilo. Zaradi povezave z intimnostjo se o njem javno ni razpravljalo. Spodnje perilo je bila tabu tema tudi med študijem, med drugim nam nihče ni razložil, zakaj Kristus na križu nima spodnjih hlač, ampak je povit s širokim platnenim trakom. Med mojimi profesorji je o tej temi na svoj specifičen način prvi spregovoril prof. Zwitter na enem izmed seminarjev, ko je predaval o angleškem odlikovanju reda hlačne podveze. Vprašanje me je pritegnilo in sem ga apliciral na socialno in zdravstveno problematiko slovenskega podeželja, kjer je nošnja spodnjega perila razmeroma nov pojav. Zanimiva je bila zgodba enega najbogatejših Novomeščanov, sobopleskarja iz Zbur pri Šmarjeti, rojenega okoli leta 1919. Ko je bil še fant, je moral ob nedeljah čakati, da se je oče vrnil od jutranje maše, da mu je dal spodnjice, ker

1 Makarovič, *Slovenska ljudska noša*.

2 Vrišer, *V fraku in krinolini*.

3 Gombač, »*Modni péle méle*«.

lastnih ni imel. Odsotnost spodnjega perila, ki je bila za dele Dolenjske značilna tudi desetletje in več po končani drugi svetovni vojni, lahko povezujemo tudi s pomanjkanjem oziroma revščino.

In prav v srcu Dolenjske je deloval Labod, tovarna perila oziroma srajc, ob koncu obstoja celo konfekcije, ki je bil eden novomeških simbolov. Presegal je pomen začelnika industrializacije. Njegov namen nikoli ni bil ustvarjanje industrijskega delavstva za potrebe proizvodnje z višjo dodano vrednostjo. Imel je lastno vizijo vrhunskega proizvajalca v panogi, ki jo je uresničil celo na mednarodnem nivoju. Vlagal je v razvoj in tehnologijo, se prilagajal zahtevam mednarodnega tržišča in kljub temu propadel. Odprto ostaja vprašanje, koliko so na konec nekdanj vodilnega proizvajalca vplivale posledice dogajanja na ožjem področju proizvodnje srajc, koliko pa širše družbene okoliščine. Kot vodilno podjetje na področju konfekcije je Labod namreč moral po volji gospodarske politike države prevzemati podjetja širom Slovenije. Namesto da bi jih rešil, so ga ta ekonomsko potopila.

Še desetletja po drugi svetovni vojni, pravzaprav večino svojega obstoja, je Labod deloval sredi novomeškega Glavnega trga. Tam so bili delovni pogoji zaradi narave proizvodnje in prostorske stiske izjemno slabi. Dostop do šivalnice je bil običajno tako založen, da se v primeru požara zaposleni ne bi mogli rešiti iz stavbe. O delavski menzi, garderobi za preoblačanje ipd. ni bilo niti govora. Pravzaprav je čudež, da so zmogli dosegati tako visoko kvaliteto. Kasneje se je tovarna preselila v nove, namensko zgrajene prostore na mestni rob v Ločno. Tam so delavke imele času primeren proizvodni in družbeni standard.⁴

Ivan Medic se je rodil leta 1895 v družini kočevskega porekla v Birčni vasi. Ta leži južno od Novega mesta in je danes že del njegovega širšega predmestja. V rani mladosti je začel v skladu s tradicijo rojakov krošnjariti. Koš je skrbno varoval tudi še kot podjetnik. Kot vse kaže, se je novomeški kočevarski meščanski koloniji, ki v obliki organiziranega telesa ni nikoli obstajala, sploh pa ni bilo v njej nemškutarjev, pridružil šele po koncu prve svetovne vojne, kot tudi večina Kočevarjev v Kostanjevici, Metliki, Črnomlju in Višnji Gori. Kot hišni posestnik se je skupaj z Joškom Povhom pojavil v Novem mestu šele leta 1923,⁵ kot nosilec trgovske firme pa že leta 1919.⁶ Medic je po kroženju po podeželju ob koncu prve svetovne vojne, ko so se ljudje na eni strani soočali s koncem več kot pol tisočletja stare monarhije in novim državnim okvirom, na drugi pa z novimi družbenimi razmerji, ki so bila odmev širšega mednarodnega dogajanja, odkril velike spremembe. Spoznal je, da je naše prednike zajela dotlej skoraj neznana poslovna samozavest, ki sta jo poganjala količina denarja v obtoku in dejstvo, da je bila Slovenija potlej gospodarsko najbolj razvit del države. To je, presenetljivo,

4 Moja družina s tovarno sorodstveno sicer ni bila povezana, povezana pa je bila »rodbinsko«, saj je bil v njej vedno zaposlen nekdo od »naših«. Moja mama je bila tam zaposlena kot snažilka, pred tem pa je bila očetova sestra služkinja in pestunja pri bratu lastnika Ivana Medica, Robertu Medicu, ki je bil nekakšen tehnični direktor. Z njim smo obdržali stike tudi potem, ko se je okoli leta 1960 preselil v Ljubljano. Mnogi pogovori so doprinesli k temu, da so mi znane nekatere podrobnosti, ki jih v literaturi ni oziroma niso bile znane niti potomcema Lenčki in Samu (Dečku), legendarnemu novomeškemu odbojkarju.

5 Matijević, *Novomeške hiše in ljudje*, 176.

6 Prav tam, 39.

prevzelo tudi že takrat splošno sprejeto zaostalo Dolenjsko. Odraz tega je na eni strani pojav prve prave poslovne, to je Slovenske eskomptne banke d. d. iz Ljubljane, ki je v mestu ob Krki ustanovila svojo podružnico. Žal je ta poslovni zalet ponehal skoraj tako hitro, kot se je pojavil. Sredi tretjega desetletja 20. stoletja ga je bilo bolj ali manj konec. Verjetno ga je najbolj pospešila menjava starih kron v jugoslovanske dinarje, ki je kljub občutkom kraje pomenila finančno in poslovno streznitev.

Po prvi svetovni vojni se je zelo spremenil položaj žensk, tudi na podeželju. Na njihovih plečih so bili vzdrževanje kmečkih domov, skrb za družino, gospodarjenje s kmetijami itd. Dokazale so, da tudi navzven niso tako neboljene, kot so jim pripisovali; navznoter je tako in tako veljalo, da žena podpira tri vogle hiše. Mnogim je porasla samozavest in so začele skrbeti tudi zase, za svoje zdravje, katerega osnova sta bila higiena in obleka. Postale so malo zahtevnejše. Medic je opazil, da so začele segati po spodnjem perilu. To je pri nekaterih možeh vzbudilo posmeh in so se izživljali s strašenjem, da se bodo morale do golega sleči, ko jim bodo umerili spodnje hlače.

Ker je bilo konfekcije razmeroma malo, z njo so se Dolenjci srečali kvečjemu na sejnih, je Medic odkril tržno nišo in prešel na založništvo. Okoli Šentjerneja je odkril kar nekaj deklet, ki so imela šivalne stroje. Šivati in tudi krojiti na podlagi papirnatih vzorcev so se naučila na vaških tečajih, ki so jih organizirali po večjih hišah. Nakupil je blago, sukanec, šivanke, verjetno razdelil kroje in organiziral produkcijo. Seveda pri tem ni bil edini.⁷ Kljub temu pa je povpraševanje presehalo ponudbo. Kot vse kaže, je to uvidel tudi Joško Povh iz Mirne Peči in se leta 1919 poslovno povezal z Medicem. V najeti stavbi Novo mesto št. 92 sta istega leta odprla trgovino z manufakturnim blagom. Očitno sta dobro sodelovala, saj sta leta 1923 skupaj kupila stavbo št. 73 in na tem naslovu protokolirala industrijo perila Povh & Medic. K sreči je že od leta 1920 delovala elektrarna Luknja na Temenici oziroma potoku Prečna nad vasjo Prečna pod gradom Luknja. Obstajala je tudi ideja, da bi zgradili elektrarno pri mestnem mlinu na Krki, vendar je mestni vplivnež in bivši župan Josip Ogoreutz⁸ to preprečil s trditvijo, da bi kaj takega pripeljalo v mesto industrijo in z njo komuniste, kar bi meščanski srenji samo škodilo.⁹ Konfekcijska tovarna naj bi začela poslovati leta 1924, pri tem pa Jože Šorn¹⁰ kot leto registracije podjetja navaja leto 1922. Ta čas je prelomno obdobje v zgodovini Novega mesta, kar je bolj kot s takratne videti z današnje perspektive.

Stavbo z vrtom je bilo treba temeljito predelati in usposobiti,¹¹ da so v njej lahko namestili šivalne in pogonske stroje. Ob ustanovitvi tega podjetja, ki je nedvomno tudi odmev nove podjetnosti, se velja vprašati, kje sta se podjetnika zadolžila, saj ni mogoče, da bi sama razpolagala s potrebnim kapitalom. Vendar ne gre prezreti, da za vsem stoji domači kapital, ne pa nemški ali češki kot v Kranju, ki je bil gospodarsko močnejši in je imel daljšo obrtno oziroma industrijsko tradicijo.

7 Gl. Polenšek, *Po njih izdelkih jih boste spoznali*, 27.

8 Polenšek, *Novomeški župani*.

9 Zgodbo mi je ne enkrat povedal pok. prof. Janko Jarc.

10 Šorn, *Novomeška industrija*, 40.

11 Matijevič, *Novomeške hiše*, 176.

Ob ustanovitvi konfekcijske tovarne je treba izpostaviti še eno ugotovitev, ki je v zvezi z nastankom kapitalizma pri nas: oba, Medic in Povh, sta bila kmečka otroka. Enako tudi nekaj let starejši Medičev kočevski rojak Josip Hutter,¹² ki je ustanovil tekstilno tovarno v Mariboru.

Medičeva in Povhova tovarna je bila v bistvu prva novomeška tovarna. Verjetno prvotno število delavk ni presegalo trideset, vendar je bilo nekako sorazmerno s takratnim številom prebivalcev Novega mesta, ki je takrat štelo okrog 2500 ljudi. Šiviljske operacije so bile dokaj nezahtevne in so se jih ženske, zlasti dekleta, hitro priučile. Zanimivo je dejstvo, da so bile v tovarni zaposlene predvsem okoličanke, da je bilo v šivalnici malo meščank, kar je bila trajna značilnost tovarne. Velika ponudba delovne sile in nujnost relativno nizke cene izdelka, ki je moral biti dostopen najširšim ženskim masam, sta zaslužek sicer avtomatično zmanjševala, vendar to delo ni bilo vezano na vremenske pogoje, potekalo je pod streho, na suhem in plača je bila, čeprav nizka, bolj ali manj redna. Kljub vsemu je bilo to, sicer slabo plačano delo za številne začetek družbenega vzpona oziroma izhod iz agrarne dejavnosti.

Skoraj idealno partnerstvo med Medicem in Povhom pa se je začelo krhati. Leta 1926 sta še kot skupna firma kupila praktično novo hišo, ki jo je zaradi preselitve v Ljubljano prodala mati prof. Frana Zwittra. Vila na izjemni lokaciji na robu tedanjega mesta pod starodavnim Marofom gotovo ni bila poceni. Kje sta dobila kapital za njen nakup, ni znano. Verjetno se je v njej naselil Povh, ki je v naslednjih letih v bližini zgradil novo lastno tovarno. Leta 1930 sta se namreč dotedanja poslovna partnerja razšla. Medic je Povha izplačal in prevzel vse dotedanje skupno premoženje, vključno z nekdanjo Zwittrovo vilo. Kreditni vir ni znan. Razhod so verjetno terjale konceptualne razlike. Povh je hotel produkcijo povečati in je zato zagnal v novi tovarniški stavbi tudi lastno predilnico, Medic pa je hotel zvišati nivo proizvodnje z moškimi srajcami, kajti »le srajca iz Laboda te naredi gospoda«, pri tem pa je bilo jasno, da je njihova izdelava neprimerno bolj zahtevna kot izdelava spodnjih hlač. Na beograjskem patentnem uradu je Medic leta 1933 zaščitil belega laboda kot zaščitni znak svoje tovarne. Ta je ne samo obstal do konca njenega obstoja, ampak ji je dal tudi ime.

Tovarna je srajce delala s polno paro. Jože Šorn navaja, da je bila letna produkcija 40.000 srajc in okoli 14.000 kosov moškega perila. Poleg treh uradnikov je zaposlovala kar osem tehnikov in 50 delavk, ki so šivale na okoli 40 šivalnih strojih. Veliko število tehnikov izpriča po eni strani pomanjkljivo kvaliteto šivalnih strojev, po drugi pa težave z električno energijo. Kje je Medic našel toliko tehnikov, ni znano. Znano pa je, da je v tem obdobju še vedno obstajala t. i. založniška dejavnost, verjetno za žensko spodnje perilo, ki je občasno dajala kruh 20–80 šiviljam.¹³

Tudi Povh je po ločitvi proizvajal srajce, toda očitno nižjega cenovnega razreda. Zaščitne znamke ni razvil, je pa količinsko presegal Medičevo produkcijo.

Neposredno pred drugo svetovno vojno so Medica in Povha poslovne ambicije skoraj ponovno združile. Bolj fizično kot poslovno: v Bršljinu sta namreč za kurilnico železniške postaje zidala Medic tekstilno tovarno, Povh predilnico. Bili sta praktično

12 Ferlež, *Josip Hutter*.

13 Prav tam, 40.

pred zagonom proizvodnje, ko je vojna to v polnem obsegu preprečila. Po vojni je oblast oba obrata združila v znameniti Novoteks.

Povh je bil kot eden vodilnih novomeških kapitalistov povezan s komunisti in je leta 1943 odšel v partizane ter postal znameniti oziroma kar legendarni vrhovni partizanski ekonom, ki je posebno skrbel za materialne potrebe političnega in vojaškega vodstva. Ivan Medic se pred in med vojno ideološko ni opredeljeval, čeprav je z blagom in denarjem podpiral partizane. Živel je dokaj skromno, niti avtomobila ni imel. Kljub lastništvu tovarne, je imel malo kmečko ekonomijo z njivo v Ragovem. Tako kot Povh se ni mogel izogniti nacionalizaciji, ki ga je tako prizadela, da ga je leta 1946 zadela kap.

Labod je bil po drugi svetovni vojni med najboljšimi tekstilnimi tovarnami. Drugo mladost je doživel, ko ga je kot direktor prevzel Brežičan Zdravko Petan. Poleg razvijanja lastne blagovne znamke je podjetje opravljalo tudi veliko poslov za vodilne evropske firme. Petan je v Labod pripeljal tuje strokovnjake, ki so uvajali racionalnejše operacije, ki so pri šivanju privarčevale veliko časa. Čeprav so bile norme tako napete, da je že odhod na stranišče pomenil problem, so delavke Petana cenile, saj se je do njih spoštljivo obnašal in jim je v težkih razmerah boja za preživetje kar najbolj pomagati. Vpeljal je celo obvezen zajtrk, saj je verjel, da jih velika večina pride na delo tešča.

Že tako prenizko plačan pretežno ženski kolektiv Laboda je bil ob zlomu komunizma z zahtevo po darovanju lastniških certifikatov, ki naj bi rešili podjetje, še dodatno opeharjen.¹⁴ Lastninjenje Laboda je zaključil znameniti Franc Gajšek. Večina delavk – upokojenk je končala na socialnih podporah.

Viri in literatura

- Ferlež, Jerneja. *Josip Hutter in bivalna kultura Maribora*. Maribor: Umetniški kabinet Primož Premzl, 2009.
- Gombač, Maja. »Modni péle méle« slovenske družbe v obdobju med svetovnima vojnama. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2011.
- Makarovič, Marija. *Slovenska ljudska noša*. Ljubljana: Centralni zavod za napredek gospodinjstva, Slovenski etnografski muzej, 1971.
- Matijević, Meta. *Novomeške hiše in ljudje s poudarkom na obdobju od srede 18. do srede 19. stoletja*. Ljubljana: Zgodovinski arhiv, 2007.
- Podbevšek, Tina. *Delavstvo od kapitalizma do kapitalizma na primeru tekstilne tovarne Novoteks. Magistrsko delo*. Maribor, 2018.
- Polenšek, Jakob. *Novomeški župani v času med obema vojnama. Diplomsko delo*. Novo mesto, 2008.
- Polenšek, Marko. *Po njih izdelkih jih boste spoznali: o izbranih novomeških obrteh v času med svetovnima vojnama: katalog k razstavi*. Novo mesto: Zgodovinski arhiv Ljubljana, Enota za Dolenjsko in Belo krajino, 2008.
- Šorn, Jože. *Novomeška industrija med obema vojnama. Kronika* 24, št. 1 (1976): 38–42.
- Vrišer, Andreja. *V fraku in krinolini: moda v obdobjih bidermajerja in drugega rokokoa na likovnih delih in fotografijah na Slovenskem*. Maribor: Pokrajinski muzej, 2006.

¹⁴ Podbevšek, *Delavstvo od kapitalizma do kapitalizma*.